

СОЦІОЛОГІЯ ГЕНДЕРУ, СІМ'І ТА МОЛОДІ

УДК 316.4.066

СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ВІД СІМЕЙНОГО НАСИЛЬСТВА ТА ОСНОВНІ ПЕРЕШКОДИ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ

І. П. Криницька

*Українська академія друкарства,
вул. Кос-Анатольського, 4, кв. 99, м. Львів, Україна, 79066,
irakrynytska@yandex.ua*

Статтю присвячено питанню соціального захисту дітей від сімейного насильства. В роботі розглядаються проблеми насильства в сім'ї. Наводяться різні форми насильства: фізичне, економічне, сексуальне, психологічне. Звертається увага на той факт, що насильство в сім'ї є однією з форм девіантної поведінки; підкреслюється, що насильство породжує інші форми девіантної поведінки. Девіантами, окрім агресора, стають ті, хто потерпає від насильства: переважно жінки та неповнолітні діти. Автор розглядає історичний аспект становлення проблеми жорстокого поводження з дитиною та зародження громадської рефлексії для її подолання. Акцентовано увагу на сучасних соціально-правових умовах, що перешкоджають ефективному запобіганню та превенції цього явища.

Ключові слова: насильство над дітьми в сім'ї, соціальний захист, соціально-правова некомпетентність, Ювенальна Юстиція, превенція.

Захист дітей та їхнє благополуччя є актуальними для кожного суспільства. В останні десятиліття все більше занепокоєння викликає соціальна проблема родинного насильства по відношенню до дітей. Під час опитування Українського інституту соціальних досліджень імені О. Яременка «Права дітей в Україні: реалії та виклики після 20 років Незалежності», що відбувалося у квітні 2012 року серед дітей 10–17 років, 10% опитаних відповіли, що їх фізично карають вдома, а 57% зазначили, що їх сварять, використовуючи ненормативну лексику [6].

Авторське дослідження громадської думки жителів Львівської області проведене 2013 р. показало, що 67,4% респондентів, хоча б раз чи частіше у дитинстві карали, застосовуючи тілесні покарання, 90,5% респондентів хоча б раз чи частіше карали, використовуючи крик. Отже, як бачимо, проблема сімейного насильства по відношенню до дітей сьогодні стоїть доволі гостро для українського суспільства, а отже, вимагає комплексного аналізу.

Тему насильства можна досліджувати з різних теоретичних напрямів. Соціокультурний аспект насильства був описаний у роботах Л. Берковіца, Р. Хілла,

Г. О'Браєна, В. Штайнеца, Р. Дж. Геллеса, М. Штрауса. Соціально-правовий контекст витоків насильства та його запобігання у сім'ї зокрема вивчені Т. Сафоновою, Е. Волковою, Г. Мошаком, Н. Костенко, Д. Йосипівом, О. Бойком, О. Даниловою, Дж. Джилінгеном та ін.

Метою цієї статті є проаналізувати систему соціального захисту дітей від сімейного насильства та охарактеризувати основні перешкоди на шляху до його запобігання. Для підтвердження і аргументації деяких тверджень у статті ми будемо наводити дані авторського дослідження, що тривало протягом травня – вересня 2013 року, і було проведене при кафедрі Історії та теорії соціології Львівського національного університету імені Івана Франка. Вибірка населення Львівської області становила 400 осіб та експертів – 40 осіб.

Спершу хочемо зосередитися над соціальними витокami насильства. В соціо-історичному контексті зародження домашнього насильства бере початок у патріархальному укладі життя. У первісному суспільстві до дітей ставилися двоєко. Вбивство дитини не вважалося злочином. Часто їх приносили в жертву. Діти також були економічно вигідними як робоча сила. З переходом до осілого способу життя відбувається вбивство дітей через фізичну та моральну неповноцінність. Навіть у більш розвинутому античному суспільстві ставлення до дітей було різним. В той час, коли сповідувалось гуманне ставлення до людини, діти розглядалися буквально як власність батьків.

З появою християнства ставлення до дітей дещо змінилося. Церква протидіяла дітовбивству, однак і в християнській Європі протягом тривалого часу зберігалось жорстоке та зневажливе ставлення до дітей, їх били за найменшу провину. Умертвіння дітей стало розглядатися європейським законом як вбивство в 374 році н. е. У середньовіччі дитина сприймається переважно як образ втілення природного зла. Насильство стосовно дітей з метою виховання було законодавчо закріплене в багатьох країнах. Наприклад, у Бельгії закон 1564 р. (скасований лише 1912 р.) дозволяв батькові карати дітей різками, навіть до крові. У XVI столітті все ще відбувалася торгівля дітьми, використання їх в якості застави чи виконання політичних або боргових зобов'язань. У XVIII–XIX ст. в Європі бідних дітей віддавали в робітні будинки, в яких вони повинні були трудитися нарівні з дорослими [2, с. 16–23].

Перші спроби актуалізації проблеми насильства над дітьми з'явилися лише у XVII ст. завдяки медикам, які, відповідно до особливостей своєї професії, спостерігали важкі фізичні та психологічні наслідки насильства. Хоча в ті часи зазначеним проблемам не приділяли значної уваги. Вже в кінці XIX ст. завдяки факторам індустріалізації та урбанізації, викликаних демографічними потребами, розвитку феміністичного руху, імміграційним рухам, які привели до скупчення великих груп населення, що створило певні побутові та соціальні проблеми для західного суспільства, феномен насильства почали сприймати більш серйозно. Було визнано, що діти потребують зміни ставлення та покращення соціальних умов життя. XX ст. часто називають «століттям дітей», оскільки саме в цей період у міжнародному законодавстві був здійснений прогрес щодо захисту прав дітей. В 1924 р. була прийнята Женевська декларація прав дітей, 1959 р. – Декларація прав дітей, 1961 р. – Європейська соціальна хартія. Норми цих актів визначали заборону кривдження дітей та пошану до їх гідності.

На початку 1960-х рр. в Денвері педіатр Генрі Кемпе та його колеги вперше організували мультидисциплінарну конференцію під назвою «Синдром скривдженої дитини», і саме на ній було визначено поняття «жорстокого поводження з дитиною». Тоді це викликало глибокий резонанс у громадській сфері. В 1970-х рр. це поняття було розширене. Поштовх до усвідомлення згубності насильства надав жіночий рух. Перший міжнародний конгрес з питань жорстокого поводження з дітьми та ігнорування їхніх основних потреб відбувся у Женеві у 1976 р. [8, с. 10–12]. З цього часу в провідних країнах Заходу – США, Канаді, Швеції, Англії та ін., розпочалися масові розробки теоретичних і практичних аспектів превенції зазначеної проблеми. Зокрема абсолютну заборону застосування тілесних покарань дітей було прийнято 1979 р. у Швеції. 1989 р. ООН було прийнято Конвенцію про права дитини, а в 1996 р. прийнято Європейську конвенцію про здійснення прав дітей, де знову декларувався захист дітей від усіх форм насильства.

Попри такий прорив у західних країнах спостерігаються і інші тенденції, що свідчать про компромісне ставлення до фізичних покарань. В 2004 р. в Англії та Уельсі був введений закон, за яким були дозволені «помірні тілесні покарання». Але якщо дітей шмагати таким чином, що у них залишаються сліди – це вважається підсудною справою. Бити дітей стало заборонено, так само як і дорослих [4, с. 44].

Одним із надзвичайно важливих міжнародних актів для превенції сімейного насильства є Конвенція Ради Європи про попередження та боротьбу з насильством щодо жінок і з домашнім насильством, прийнята 2011 р. [3]. Контроль за здійсненням положень Конвенції ООН здійснює Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) та Рада Європи.

В Україні та у пострадянському просторі проблема насильства почала обговорюватися експертами у 90-х рр. ХХ ст. Слід сказати, що Україна перша із країн СНД прийняла закон про протидію насильства в сім'ї (2001 р.). Сьогодні ані в Росії, ні в Білорусії, подібний закон ще не прийнятий, наразі лише розробляється його проект. У нашій державі затверджено низку нормативних актів щодо заборони насильства в сім'ї та зокрема дітей. Враховуючи їх юридичний зміст, можна виділити такі групи: *закони України, що визначають права дитини; нормативно-правові акти Кабінету міністрів та міністерств про дотримання прав дітей та їх порушення; укази Президента України* [дет. див. 5, 7, 9]. Найбільш важливим у превенції сімейного насильства над дітьми є вже згадуваний Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» [1].

Міжнародні норми були частково імплементовані у нормативні положення Конституційних Кодексів України. За дотриманням прав дітей, відповідно до міжнародних норм, у нашій державі слідкує уповноважений президента України з прав дітей (омбудсмен), посада якого була запроваджена 2011 р.. Сьогодні на соціальні служби покладені обов'язки щодо захисту дітей від жорстокого поводження в сім'ї, почали діяти кризові центри та центри психологічної реабілітації, подекуди була розвинута діяльність громадських організацій у напрямку превенції сімейного насильства та допомоги постраждалим від нього [7].

В Україні справді задекларована широка система захисту дітей від сімейного насильства, але, незважаючи на це, конкретних кроків та механізмів реалізації цих поло-

жень та норм в Україні немає. Вдосконалення та трансформації потребує інституційна структура захисту дитинства від різних форм насильства, шляхом перерозподілу функцій державних та неурядових органів та установ. У нашій державі недостатньо притулків та кризових центрів, де б могли надати фахову допомогу тим, хто постраждав від насильства. Їх кількісний розподіл в областях визначається за невідповідними реаліям стандартами і не відповідає потребам регіону. Сьогодні у ці центри практично не звертаються діти, лише у випадку скерування соціальними фахівцями чи шкільними психологами, коли останні виявляють прецеденти такого роду.

Юридичний захист від насильства також є недосконалим. Норми Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» є неоднозначними, судово-медична експертиза призначається не у всіх випадках сімейного насильства. Офіційно покарання за вчинення насильства це штраф – від трьох до п'яти неоподаткованих мінімумів доходів громадян або арешт до п'яти діб. Дуже часто до розгляду беруться виключно випадки, із явними тілесними ушкодженнями. Це очевидно свідчить про низький рівень правового захисту від насильства.

Сьогодні також існує недостатня поінформованість населення щодо цієї проблеми, про що свідчать дані соціологічного дослідження, проведеного у Львівській області. На запитання «Чи знаєте Ви куди можна звернутися за допомогою у випадку кривдження дитини?», відповіли: «Так» – 44,9% респондентів, «Ні» – 55,1%.

Знання законодавства про права батьків та дітей серед респондентів має невисокий рівень. З'ясувалося, що тільки половина населення ознайомлена з законодавством про покарання за вчинення насильства над дитиною (див. табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи ознайомлені Ви з інформацією, яка міститься в Законодавстві України?» (у %)

	Так	Ні	Важко відповісти
Про права та обов'язки дітей	50,1	29,3	20,6
Про права та обов'язки батьків	48,6	29,5	21,9
Про покарання у випадку застосування жорстокого ставлення до дитини	45,2	29,3	25,5

Отримані дані засвідчили соціально-правову некомпетентність та деяку амбівалентність правової свідомості населення. Зокрема, на запитання «Чи є застосування фізичного покарання до дитини батьками порушенням її прав?», «так» відповіли 49,3%, «швидше так, ніж ні» – 32%, «швидше ні, ніж так» – 8%, «ні» – 2,3%, «не знаю» – 8,5% опитаних. Серед них 70,1% відзначили, що готові втрутитися у ситуацію, якщо будуть спостерігати насильство над дитиною у сім'ї.

Оскільки сьогодні точаться гострі дискусії з приводу прийняття Ювенальної Юстиції та її значення як превентивного механізму у протидії сімейному насильству, ми також дослідили громадську думку з цього приводу (табл. 2, 3):

Таблиця 2
Розподіл відповідей на запитання «Як Ви ставитесь до Ювенальної Юстиції?» (у %)

	Позитивно	Нейтрально	Негативно	Важко відповісти
ГД населення	18,5	18,5	15,5	16

Таблиця 3
Розподіл відповідей на запитання «Чи вплине прийняття Ювенальної Юстиції на частоту застосування насильства щодо дитини?» (у %)

	Так	Ні	Важко відповісти
ГД населення	13,1	5,7	54,2

Отже, як бачимо, люди здебільшого вагаються у своїх оцінках, важко визначити однозначні тенденції. Цікаво, що експертна оцінка Ювенальної Юстиції є більш негативною (див. рис. 1, 2):

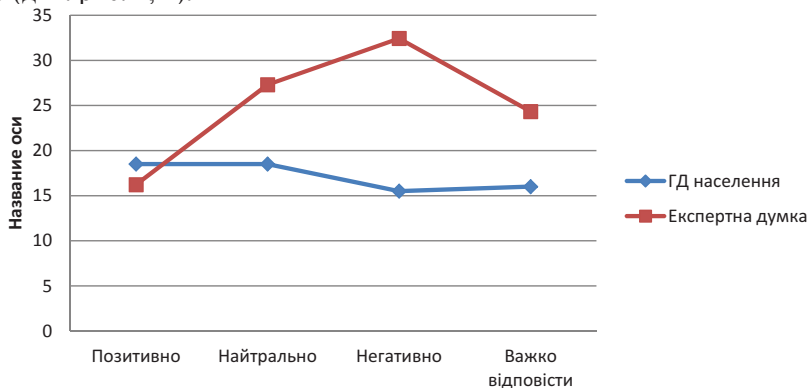

Рис. 1. Ставлення населення Львівської області та експертів до Ювенальної Юстиції (у %)

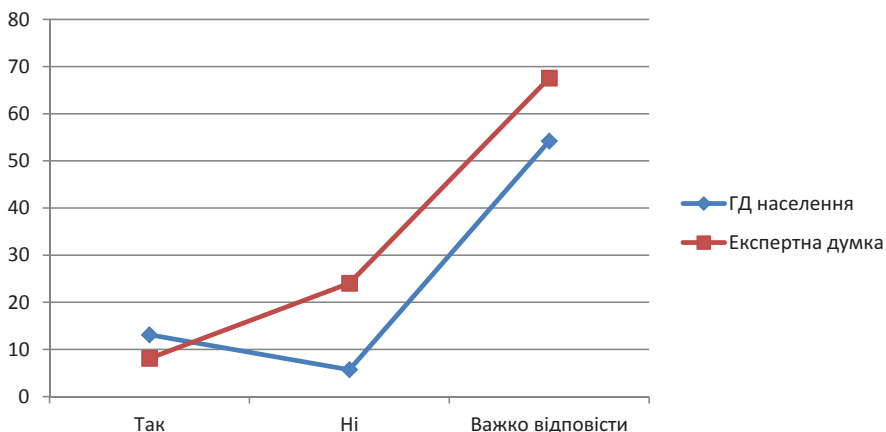

Рис. 2. Розподіл відповідей населення Львівської області та експертів на запитання «Чи вплине прийняття Ювенальної Юстиції на частоту застосування насильства щодо дитини?» (у %)

Зауважимо, що вкрай незавершеною є програма щодо формування адекватних соціальних уявлень та соціальних знань про насильство, ступінь і міру його застосування, культуру сімейного спілкування на рівні загальної суспільної свідомості. Сьогодні в суспільстві не усвідомлюються реальні наслідки сімейного насильства щодо дітей у сім'ї. Ми запропонували респондентам обрати серед перерахованих наслідків ті, які на їхню думку, найбільше спричинені домашнім насильством (дет. див. рис. 3).

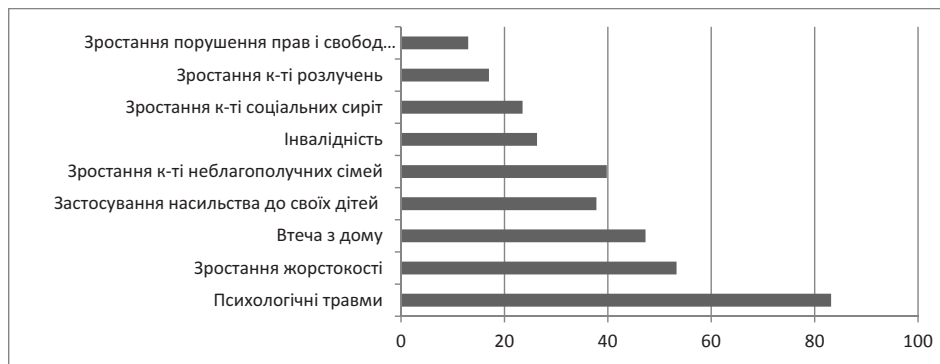

Рис. 3. ГД населення Львівської області щодо наслідків сімейного насильства над дітьми

Як бачимо, в уявленнях населення здебільшого переважають наслідки психологічного характеру. Натомість наслідки соціальні – інвалідність, збільшення кількості соціальних сиріт, розлучення – на низькому рівні.

Основу проблему становить також аксіологічне та нормативне значення у феномену суспільній свідомості. Сьогодні явище насильства набуло стигматизованого характеру. Можемо запропонувати до розгляду таблицю, у якій наведені твердження, що гіпотетично презентують соціальні уявлення щодо сімейного насильства над дітьми. Ось якою виявилася думка щодо цих тверджень (табл. 4).

Таблиця 4

Оцінка респондентами тверджень, що стосуються соціальних уявлень про явище сімейного насильства над дітьми (у %)

	Не погоджуюся
1. Батьки виправдовують застосування насильства над дитиною	33,3
2. Насильство над дітьми у сім'ї є прихованим явищем	16,6
3. Насильство над дитиною в сім'ї це внутрішньо сімейна справа, у яку не слід втручатися	76,5
4. Застосування у виховних цілях так званого «легкого насильства» (шарпання, ляпас, крик, погроза) є необхідним	52,7
5. В нашому суспільстві існують стереотипні думки про необхідність застосування фізичних методів виховання дитини	29,5
6. Окреслити межу між правомірним примусом та насильством - неможливо	46,8
7. Уникнути застосування «легкого» насильства у вихованні неможливо	47,1
8. В українському суспільстві застосування насильства в сім'ї до дітей є нормою.	47,3

Отже, як бачимо, громадська думка свідчить про усвідомлення існування у суспільній свідомості стереотипного ставлення до насильства як до методу виховання дітей. Серед опитаних лише 47,1% вважають, що можливо уникнути застосування т. зв. «легкого насильства» у вихованні дитини. Варто сказати і те, що 76,5% респондентів вважають, що потрібно втручатися у сімейні справи у випадку вчинення насильства.

Соціальний захист від насильства потребує не лише трансформації правової сфери, але й формування адекватного суспільного ставлення до проблеми та її оцінки. Для вдосконалення суспільно-правового захисту дітей від насильства у родині на організаційно-управлінському рівні та у практичній діяльності необхідно впроваджувати такі рекомендації:

- Кабінету Міністрів України здійснити національну програму протидії насильству в сім'ї з відповідним централізованим фінансуванням, що б забезпечило функціонування у кожному регіоні України служб медико-соціальної допомоги жертвам насильства в сім'ї, діяльність органів і установ, що здійснюють заходи з попередження насильства в сім'ї та надають допомогу його жертвам;
- розвиток мережі центрів на засадах дестигматизації, конфіденційності, захисту прав постраждалих;
- налагодження міжвідомчої взаємодії, створення єдиного координаційного органу для організаційно-методичного та наукового забезпечення, координації державних і громадських служб для допомоги жертвам насильства в сім'ї [10, с. 29–30];
- створення робочої групи для редакції Закону України «Про попередження насильства в сім'ї»;
- підготовка кваліфікованих фахівців та адекватне кадрове забезпечення служб;
- активізація просвітницької та інформаційної діяльності у сфері підвищення правової та педагогічної компетентності населення, що має реалізовуватися через комплексну загальноосвітню програму та ін..

Сьогодні саме в науковому полі ми маємо шукати нові практичні підходи до вирішення проблеми насильства відповідно до нових умов розвитку суспільства, з метою подолання дискусії про можливості державного регулювання проблеми сімейного насильства. Існує потреба поглибити соціологічні дослідження стигматизації насильства у суспільстві та його ціннісного значення у суспільній та індивідуальній свідомості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про попередження насильства в сім'ї від 15.11.2001 р. № 2789-III : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/2789-14>.
2. Защита детей от жестокого обращения / под ред. Е. Волковой. – СПб. : Питер, 2007. – 256 с.
3. Конвенція Ради Європи про попередження і боротьбу з насильством щодо жінок і з домашнім насильством, від 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/convention-violence/convention/convention%20210%20Russian.pdf>

4. Левченко К. Тілесні покарання дітей: ефективний засіб виховання чи порушення прав дитини // Український соціум. – 2006. – № 3–4. – С. 43–52.
5. Насильство над дітьми в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання : навчально-методичний посібник для курсантів вищих навчальних закладів МВС України / укладачі: А. Запорожцев, А. Лабунь, Д. Заброта, І. Басиста, І. Дроздова, В. Брижик, О. Мусієнко. – К., 2012. – 246 с.
6. Права дітей в Україні: реалії та виклики після 20 років Незалежності» (за результатами опитування дітей віком 10–17 років) [Електронний ресурс] // Український інститут соціальних досліджень імені О. Яременка. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/docs/poll2905.pdf>
7. Романова Н. Надання послуг потерпілим від насильства у сім'ї: законодавчий аспект / Н. Романова, Т. Семигіна // Соціальна політика і соціальна робота. – 2008. – № 2. – С. 58–70.
8. Сафонова Т. Жестокое обращение с детьми / Т. Сафонова // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 2. – С. 27–36.
9. Система захисту дітей від жорстокого поводження: Навчально-методичний посібник / за ред. К. Левченко, І. Трубавіної. – К. : Державна соціальна служба, 2005. – 396 с.
10. Онишко Ю. Медико-соціальна допомога дітям, які зазнали насильства в сім'ї: Програма циклу тематичного вдосконалення лікарів / Ю. Онишко – К. : К.І.С., 2010. – 120 с.

Стаття надійшла до редколегії 19.06.2014

Прийнята до друку 11.07.2014

FORMATION OF THE SOCIAL PROTECTION OF CHILDREN FROM DOMESTIC VIOLENCE AND BASIC OBSTACLES ON ITS REALIZATION

I. P. Krynytska

*Ukrainian Academy of Printing,
Kos'-Anatolskogo Str., 4, ap. 99, Lviv, Ukraine, 79066,
irakrynytska@yandex.ua*

This article deals with the issue of social protection of children from domestic violence. The author examines the historical aspects of the problem of child abuse and the emergence of social reflection to overcome it. It examines the socio-psychological characteristics of different types of violence against children in the family, reasons, consequences and possible ways of counteraction of violence, are examined in family. Different forms of violence are shown: physical, economic, sexual and psychological. It is argued that domestic violence is one of the forms of deviant behavior. Special attention is paid to the study of the causes and factors of domestic violence, resulting in the conclusion that there are socio-cultural, personal and economic factors of domestic violence. Author formulated the concept of domestic violence and the detailed analysis of types of violence in the family. This concept is required to develop guidelines with the following list of actions that can be assigned to one or another form of domestic violence. In article the main directions as well as the ways of the implementation of measures to prevent domestic violence are proposed. Special attention

is given to the contemporary social and legal conditions that hinder effective prevention of domestic violence. Basic aspects of legal support of children-victims of family violence and the necessity of conducting of prophylaxis for this negative phenomenon are reviewed.

Keywords: child abuse in the family, social protection, social and legal incompetence, Juvenile Justice, prevention.

СТАНОВЛЕНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ ДЕТЕЙ ОТ СЕМЕЙНОГО НАСИЛИЯ И ОСНОВНЫЕ ПРЕПЯТСТВИЯ ЕГО РЕАЛИЗАЦИИ

И. П. Криницькая

*Українська академія друкарства,
ул. Кос-Анатольського, 4, кв. 99, м. Львів, Україна, 79066,
irakrynytska@yandex.ua*

Статья посвящена вопросу социальной защиты детей от семейного насилия. Автор рассматривает исторический аспект становления проблемы жестокого обращения с ребенком и зарождения общественной рефлексии для ее преодоления. Акцентируется внимание на современных социально-правовых условиях, препятствующих эффективному предотвращению и превенции этого явления.

Ключевые слова: насилие над детьми в семье, социальная защита, социально-правовая некомпетентность, Ювенальная Юстиция, превенция.

УДК 316.613

ОСОБИСТІСНІ РИСИ ТА ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ СТУДЕНТІВ-СОЦІОЛОГІВ НАУКМА

Д. О. Хуткий

*Київський міжнародний інститут соціології,
вул. Волоська, 8/5, м. Київ, Україна, 04070,
khutkyu@gmail.com*

У статті здійснено аналіз структури особистісних рис та ціннісних орієнтацій студентів-соціологів Національного університету «Киево-Могилянська академія». Дослідження виконано на основі емпіричних даних трьох репрезентативних моніторингових кількісних опитувань, проведених методом анонімного анкетування. З'ясовані прояви особистісних рис та ієрархії ціннісних орієнтацій щодо основних сфер життя. Виконано порівняльний аналіз проявів серед студентів бакалаврату різних років вступу і студентів магістеріуму, а також серед студентів двох спеціальностей.

Ключові слова: особистісні риси, ціннісні орієнтації, студенти, соціологи.

З педагогічної точки зору – для кращого розуміння і навчання студентів – важливо враховувати їхні особистісні характеристики як на індивідуальному, так і на груповому рівні. Також науковий інтерес має питання: чи відрізняються студенти-соціологи від інших студентів і від студентів інших соціальних наук? І воно не лише важливе для дослідників, а й актуальне для самоідентифікації молодих соціологів.

Якщо враховувати суспільний контекст, існує соціальна проблема, яка полягає в тому, що, з одного боку, студентам притаманні різні ієрархії цінностей та ціннісних орієнтацій, а з іншого боку, вони навчаються на одній спеціальності і мають успішно її опанувати, для чого вони мають ефективно взаємодіяти з викладачами. У такому разі, наукова проблема – це суперечність між потребою у знанні особистісних рис і ціннісних орієнтацій студентів України та відсутністю такого знання.

Серед наявних досліджень особистісних рис і ціннісних орієнтацій студентів України переважають дослідження у ключі матеріальних і постматеріальних цінностей, у руслі Світового опитування цінностей Р. Інглехарта. Зокрема, А. М. Маковецький зауважує, що в Україні відбувається зрушення в бік матеріальних цінностей [1, с. 333]. Також мають місце локальні опитування студентів окремих ВНЗ, переважно певних факультетів. Наприклад, М. І. Волобуєв і Н. В. Сичова провели дослідження цінностей студентів, локальне за масштабом, однак більше детальне за методикою (модифікована автоматизована методика К. В. Харського), за яким виявили, що серед актуальних на першому місці цінності емоційні, а серед бажаних і уявних для інших студентів – матеріальні [2, с. 209]. Також в Україні О. Г. Виноградов здійснює адаптацію і перевірку надійності опитувальника «великої п'ятірки» на матеріалах опитування студентів-соціологів НаУКМА [3].